

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.18>

О. А. Сорока
orcid.org/0009-0005-2860-4054
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства і розвитку кримінології, яка здебільшого спирається на практичний досвід боротьби зі злочинністю, проблема розуміння особливостей детермінації незаконного поведіння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами займає особливе місце в системі протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки. Причиною є збільшення кількості кримінальних правопорушень вказаного виду, що, у свою чергу, є підґрунтям зростання кількості насильницьких злочинів із застосуванням зброї.

У Стратегії національної безпеки України зазначається, що низький рівень добробуту породжує зневіру і невпевненість у майбутньому, провокує насильство, укорінює радикальні суспільні настрої і середовища, які є основою для політичного насильства й сепаратизму, діяльності незаконних збройних формувань, поширення тероризму. Злочинність загрожує правам і свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави [28]. Низький рівень добробуту є результатом сукупності негативних соціально-економічних явищ, викликаних різними причинами, які мають як суто економічну, так і, наприклад, політичну природу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над проблемою вивчення злочинності та незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин були присвячені роботи М. М. Денисенка [5; 6], А. В. Кумейка [13], Ю. В. Луценка [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22], О. Б. Полторацький [26; 27], А. В. Тарасюка [31; 32], С. О. Харитонова [33; 36] та ін. Не дивлячись на значний науковий інтерес, досліджуване питання залишається актуальним й дотепер.

Метою статті є правова характеристика соціально-економічних факторів незаконного поведіння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та вироблення на цій основі подальших наукових пошуків щодо посилення протидії цьому суспільно небезпечному явищу сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшенням сказати, що протиправна діяльність, пов'язана із незаконним обігом вогне-

пальної зброї та боеприпасів до неї залежить від соціально-політичної та соціально-економічної ситуації в країні, чутливо реагуючи зростанням на її погіршення. Погодимось із Девідом Лонсбері у тому, що зростання ймовірності того, що особа, порівнявши ризики та потенційний дохід від скоєння злочину, спокуситься матеріальними благами, зростає на тлі погіршення стану економіки, посилення відчуття нужденності в період кризи [24]. І, в свою чергу, зростання незаконного обігу вогнепальної зброї, боеприпасів до неї та засобів ураження робить таке погіршення значно стрімкішим, формуючи передумови навіть до повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, терористичних актів, рейдерських захоплень у сфері економіки та підприємництва, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, злочинних спільнот або злочинних організацій. Таким чином, відсутність контролю або недостатній контроль держави за незаконним обігом зброї, особливо в період значного погіршення соціально-економічної ситуації, потенційно може призвести до руйнування засад державності, неможливості забезпечення громадського порядку і, як результат, знищення економіки і основних інститутів держави.

З означеною позицією узгоджується думка Я. А. Куцого, який розглядає незаконний обіг зброї в якості індикатора, що дозволяє оцінювати стан національної безпеки та правопорядку в державі. На його думку, це явище стимулюється кризою державних інституцій, послабленням соціального контролю [14].

С. В. Якобчук наводить аргументи більш глобального характеру, підкреслюючи, що зростання кількості злочинів, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї – прямий наслідок її незаконного обігу. Важливо розглядати зброю не лише як знаряддя скоєння найнебезпечніших злочинів, а й у тому числі і як засіб розвитку міжнародних конфліктів. На жаль, як зазначає науковець, інтеграція світових процесів не тільки сприяла спрощенню та нароццуванню міжнародних торговельних взаємин, а й незаконному розповсюдженню предметів та речовин,

вилучених з цивільного обігу, у тому числі зброї та боєприпасів [35, с. 325].

Недаремно аналізом, проведеним щодо Цілей сталого розвитку фахівцями Центру безпекових досліджень, серед цілей державної політики в сфері контролю обігу зброї визначені наступні: встановлення державного контролю за обігом зброї; сприяння додержання законодавства про обіг зброї; превентивні заходи з запобігання потрапляння зброї у незаконний обіг; встановлення правил обігу зброї виготовленої законно; ідентифікація зброї, що знаходиться в незаконному обігу; ліквідація зброї, що знаходиться в незаконному обігу; встановлення та притягнення до юридичної відповідальності за порушення законодавства та винних в незаконному обігу зброї; розвиток міжнародного співробітництва у сфері контролю за обігом зброї [34].

У загальному розумінні детермінація являє собою процес обумовлювання, визначення того або іншого явища чи процесу. Зміст детермінації злочинності – складна взаємодія багатоманітних форм зв'язків, у тому числі причинових, функціональних, статистичних, що формуються під впливом криміногенних детермінант. Дослідження ж детермінант незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами передбачає аналіз та конкретизацію кола тих криміногенних явищ і процесів, які породжують цей вид злочинності та сприяють її вчиненню. За силою впливу, терміном дії, характером зв'язку з вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різноманітні явища та процеси.

Д. М. Тичина та О. М. Джужа підкреслюють, що злочинність як складне соціальне явище обумовлюється системою детермінант. У цій системі, як вказують далі згадані фахівці, виділяються детермінанти, безпосередньо (генетично) пов'язані зі злочинністю. Комплекси таких детермінант (причин) закономірно породжують наслідок – злочинність. Даний процес називається причинністю, має характер взаємодії між: а) окремими детермінантами; б) причинами і наслідком; в) причинами та умовами. Умови можуть сприяти вчиненню злочинів, перешкоджати реалізації злочинних намірів, або бути нейтральними стосовно кримінальної поведінки [12, с. 74].

Заслугує на увагу також типологія детермінації за формами, яка на думку Д. М. Тичини та О. М. Джужі, заснована на ступені (силі) залежності. До типів детермінації відносяться: 1) жорстка детермінація (однозначний зв'язок); 2) кореляційні зв'язки; 3) імовірнісні зв'язки; 4) розпливчасті зв'язки.

За часом розрізняється детермінація минулим, сьогоденням і майбутнім.

За способами – детермінація динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна, імовірнісна), інформаційна та фізична. За природою: матеріальна й ідеальна (цільова) [12, с. 74]. Зрозуміло, що в залежності від характеру та способом впливу причини, яка породжує злочинність, будуть відрізнятися також форми та методи як попередження самих злочинних проявів, так і нейтралізації обставин і процесів, які впливають на її виникнення чи активізацію.

А. П. Закалюк, характеризуючи види детермінації, вказував, що вони є різними та багатозначними. Вказаний вчений виділяв детермінацію причинну, обумовлюючу, корелятивну, функціональну, зв'язок станів та ін. У теорії детермінації, яка належить до філософії, як вказував А. П. Закалюк, «... існує понад 30 видів детермінації, однак визначено її зміст і сутність лише стосовно однієї третини. Зокрема, виділяють причинну та не причинну детермінацію. До останньої відносять статистичну, кореляційну, зв'язок станів, системно-структурну та ін. Диференціація можлива й за інших підстав. Так, за ступенем, мірою залежності виокремлюють: 1) жорстку – однозначний зв'язок; 2) корелятивну, коли зв'язок не має визначеного змісту; 3) ймовірну, якщо залежність, у тому числі її зміст, можливі за певних умов; 4) розпливчасту детермінацію, за якої залежність існує, проте вона чітко та однозначно не виявляється. За часом детермінацію поділяють на минулу, нинішню та майбутню. За способом вона може бути однозначною та статистичною, тобто багатозначною, ймовірною. За формою – інформаційною, речовою, фізичною» [8, с. 185]. В цілому щодо детермінації та її видів в науці немає гострої дискусії, тому в подальшому візьмемо вказаний вище поділ за основу.

До основних умов, що сприяють незаконному обігу зброї, науковці та практики відносять такі: недостатнє укріплення кордонів України; наявність збройного конфлікту на території країни; зниження рівня службової та виробничої дисципліни на підприємствах та об'єктах, залучених в обіг зброї; слабка технічна захищеність подібних об'єктів; ослаблення жорсткого державного контролю за транспортуванням та перевезенням оптових партій зброї і боєприпасів; погіршення загальної криміногенної ситуації в країні, пов'язаної, перш за все, з проявами організованої злочинності і зростанням насильницьких злочинів; низька ефективність функціонування державної системи виявлення та припинення каналів незаконного обігу зброї у зв'язку з їх слабкою матеріально-технічною базою; недоліки в законодавчих та відомчих нормативно-правових актах; прорахунки в організації діяльності ліцензійно-дозвільних підрозділів органів внутрішніх

справ; слабка взаємодія між різними службами органів внутрішніх справ у забезпеченні контролю за обігом зброї; недостатнє фінансування військ та військових формувань (не забезпечується в повній мірі належна умова зберігання зброї і боєприпасів); значна кількість місць зберігання зброї не відповідає встановленим технічним вимогам, що, в свою чергу, полегшує проникнення в них сторонніх осіб; зберігання зброї в непристосованих для цієї мети приміщеннях; нестача пожежної техніки та пожежної сигналізації, а також значної кількості технічних засобів захисту [15, с. 254–257]. Зрозуміло, що наведені вище умови є тими чинниками, які не детермінують напряду злочини, пов'язані із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, проте у чомусь спрощують злочинну діяльність, роблять її більш ефективною та безкарною. Разом із тим все ж необхідно визначити, що ж саме спонукає суб'єкта до злочинної діяльності, формує у нього бажання вчинити злочин та підтримує його рішучість.

У теорії кримінології вчені виділяють декілька груп чинників, що зумовлюють девіантну поведінку особистості, а саме: соціальні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні. До соціальних належать несприятливі соціальні, економічні, політичні та інші умови існування суспільства. Соціально-психологічними чинниками вважають ті, які пов'язані з несприятливими особливостями взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, з негативним впливом останнього на розвиток особистості. Індивідуально-психологічні – ті, які пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації [4, с. 81]. У нашому дослідженні ми вирізнятимемо дві групи основних та найбільш актуальних соціально-економічних детермінант незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами – це детермінанти світового масштабу та детермінанти в Україні.

О. Б. Андреева поділяє всі фактори, що впливають на вчинення правопорушень, на чотири групи, не розрізняючи при цьому причини і умови: недоліки соціально-економічного характеру; організаційні упущення; недоліки в правовому регулюванні; недоліки в правовому вихованні [1, с. 8–9]. Вказана точка зору принципово не відрізняється від наведеної вище за змістом, проте є дещо іншою за формою, оскільки Л. О. Величко, яка досліджувала юридико-психологічні фактори незаконного поводження зі зброєю, об'єднала низку детермінант в категорію соціальних та виділила як окремі фактори юридико-психологічного характеру (що є цілком зрозумілим).

Оскільки інтереси подальшого дослідження не потребують поглибленого занурення в нау-

кову дискусію щодо категоризації та вироблення чіткої системи видів детермінант, то ми зупинимось на соціально-економічних, погодившись, що вони є підвидом соціальних поряд із, наприклад, політичними, етнічними, психологічними та ін. Разом з цим, отримавши поділ комплексу причин і умов по горизонталі, при аналізі соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами врахуємо, що комплекс причин і умов в частині поділу по вертикалі передбачає такі їх види: 1) загальні соціальні причини і умови злочинності; 2) особливі соціальні причини і умови окремих категорій чи типів злочинності; 3) конкретні причини і умови вчинення окремих злочинів.

Розглядаючи детермінанти незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, необхідно враховувати, що вони утворюються сукупністю наступних явищ: безпосередньо причини, умови дії цих причин та фактори, що обумовлюють такий вид злочинності. Відмінності між вказаними детермінантами (власне, причинами, умовами та факторами) певною мірою умовні. В реальних обставинах вони не діють ізольовано один від одного, а існують в тісному взаємозв'язку, складаючись в єдину криміногенну ситуацію.

Л. І. Котик та Ю. Я. Смоляк ще у 2105 році звертали увагу на те, що більшість дослідників злочинності вважають визначальними чинниками, які впливають на розвиток злочинної діяльності на глобальному рівні наступні: соціально-економічний розвиток країн світу, якість життя людей, рівень безробіття, рівень освіченості населення, рівень релігійності населення, рівень політичної стабільності країни, кваліфікація контролюючих органів. Вказані вчені зазначають, що значущим фактором, що стимулює зростання злочинності сьогодні є комп'ютеризація всіх ланок та сфер життєдіяльності, яка формує новий вид злочинності – кіберзлочинність, що дуже розповсюджена на світових просторах [11]. Незважаючи на те, що вказаним даним вже майже 10 років, проте тим більш цікавим є можливість простежити розвиток, здавалось би, фактору, який не має прямої залежності від соціально-економічної ситуації в країні та інтеграцію в нього злочинної спільноти.

Кримінологія також розглядає в якості основної причини злочинності проблеми, передусім у економічній сфері. З цим можна погодитись, оскільки збільшення відсотку безробіття, труднощі у пошуках місця роботи у осіб, які щойно закінчили заклади вищої освіти або ж повернулися з армії, низька оплата праці та інші умови позитивно впливають на розвиток злочинності. З економічними відносинами нерозривно пов'я-

зані і соціальні відносини. Саме від цих відносин залежать рівень та умови життя у суспільстві, інтереси людей. Порушення принципу справедливості в цих відносинах породжує соціально-протестуючу поведінку, що виступає однією з умов підвищення рівня злочинності [30, с. 831]. При цьому необхідно враховувати, що в умовах триваючого збройного конфлікту, великої кількості «нелегальної» вогнепальної зброї та доступу до неї, змушеного послаблення контролю за обігом зброї в Україні як з причини значного посилення такого обігу, так і з причини неможливості приділяти вказаному виду службової діяльності такого ж обсягу уваги, як у довоєнний час, вплив соціально-економічних детермінантів є ще гострішим.

Досліджуючи кримінологічну характеристику та запобігання незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України), Є. В. Кізіменко ще в 2019 році провів опитування працівників правоохоронних органів та виділив основні економічні та соціальні фактори, що на той час безпосередньо впливали на вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України. Так, до економічних експерти віднесли такі фактори: об'єктивні протиріччя між економічними потребами та можливостями задоволення цих потреб окремими соціальними групами та індивідами; низький розмір прожиткового мінімуму; рівень прибутку від злочинно-економічної діяльності більший на протигагу рівню прибутку від легальної діяльності.

До соціальних: нестабільність політичного режиму останніх років; протистояння гілок влади; існування впродовж останніх років збройного конфлікту на Сході України [10, с. 97].

При цьому вказаний вище вчений соціально-економічні фактори визначив як найбільш деструктивні та такі, що впливають на суспільство в цілому, а також на криміногенну ситуацію в країні. Причини злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї, соціальні і органічно пов'язані з кризою економіки, конфронтацією різних гілок влади, відсутністю послідовної соціальної орієнтованості проводяться в країні політичних і соціально економічних реформ, ослабленням системи державного регулювання і контролю, невиконанням державою своїх зобов'язань перед громадянами. Це, в кінцевому підсумку, як вважає Є. В. Кізіменко, відбилося на різкому соціально майновому розшаруванні суспільства, зубожінні значної частини населення [10, с. 97]. Наразі, як буде проаналізовано далі, визначальним фактором в контексті суттєвого зростання кількості фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами є триваюча повномасштабна збройна

агресія РФ проти України та всі супутні дії, пов'язані у тому числі з розвідувально-диверсійною діяльністю держави-агресора на території, підконтрольній державі Україна.

На думку Д. В. Казначеевої, особливий вплив на вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї, як показали статистичні заміри, мало різке зростання (в 10 разів) впродовж п'яти років в Україні з числа зареєстрованих злочинів, що були вчинені військовослужбовцями. Так, якщо у 2012 році зареєстровано 490 злочинів, що вчинені військовослужбовцями, то у 2014 році – 4153, у 2015 році – 6213, у 2016 році – 3650, у 2017 році – 4577 злочинів. Зазначена тенденція, перш за все, пояснюється початком гарячої фази АТО/ООС в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також щорічним зростанням чисельності Збройних Сил України, які у 2017 році налічували близько 250 тисяч військовослужбовців. До найбільш поширених військових злочинів належать: непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу (ст. 402 КК) – 7.5%; порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК) – 2.3%; дезертирство (ст. 408 КК) – 15.6%; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК) – 5.4%; втрата військового майна (ст. 413 КК) – 2.1%; порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК) – 4.2%; недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) – 4%; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК) – 1.8% [9, с. 133].

Що ж стосується нинішньої ситуації, то за даними МВС, наведеними заступником Міністра внутрішніх справ України [2], статистику незаконного обігу зброї нині важко навести через триваючу гарячу фазу повномасштабної війни РФ проти України та величезну протяжність лінії фронту (більше 1000 кілометрів). Але МВС аналізує криміногенну ситуацію за різними видами злочинів і відзначає, що з періоду повномасштабної війни по сьогодні вона є мінливою. Втім зростає негативна динаміка незаконного обігу зброї і збільшення вилучення незареєстрованих небезпечних зразків у порівнянні з 2019 роком. Це вогнепальна зброя, вибухові речовини, пристрої, у тому числі гранати та набойі. У 2019 році було вилучено автоматичної зброї близько 100 оди-

ниць, у 2023-му цей показник зріс до – 1567 одиниць вилученої цього виду зброї. Якщо говорити про гранати, то в 2019 році правоохоронці вилучили понад 2500 одиниць, а за 2023 рік – близько 18 тис. Тобто, ми бачимо різке збільшення показників з початком повномасштабного вторгнення.

За 2024 рік правоохоронцями порушено 4700 кримінальних проваджень за цими статтями. Звісно, до повномасштабної війни показники були меншими. Але зі згаданих 4700 кримінальних проваджень у 3797 – особам було вручено підозри, 3212 справ вже були направлені до суду. За 10 місяців 2024 року проведено більше дев'ять сотень оперативних комбінацій із контрольованої закупівлі зброї у ході чого з незаконного обігу вилучено 569 одиниць зброї, 1,5 тисячі гранат, майже 200 кілограмів вибухівки. Найбільшу кількість незаконної зброї правоохоронці вилучають у регіонах, які межують з районами ведення бойових дій. Це у першу чергу Донецька, Харківська, Запорізька і Дніпропетровська області. Дієвим запобіжником потрапляння нелегальної зброї із зони бойових дій на підконтрольні Україні території є встановлені блокпости, які розміщені в південно-східних областях.

Іншими словами, наразі триваюча збройна агресія є тим комплексом, з одного боку умов, а з іншого боку – причин, стрімкого збільшення фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. І переважна більшість соціально-економічних факторів тісно пов'язані саме з умовами воєнного стану, повномасштабної воєнної агресії з боку РФ. Разом із цим і всі інші фактори, які, хоча в нинішніх умовах є менш вагомими, після закінчення воєнних дій потенційно змінять статистичну картину вказаного виду злочинності, а тому мають бути проаналізовані з урахуванням реалій сьогодення.

Проведений до початку повномасштабної збройної агресії кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї, дав підстави Є. В. Кізіменко стверджувати, що до основних причин та умов зростання на сьогодні їх кількості слід віднести політичну нестабільність та економічну кризу в державі, які супроводжуються широкомасштабною корупцією та руйнуванням системи підготовки, підбору та розстановки кадрів. Наслідком цих чинників є зниження кваліфікації керівників та фахівців у різних соціальних сферах, падіння військової та державної дисципліни, ослаблення державного контролю, розкрадання зі складів та незаконний вивіз зброї з місць проведення бойових дій, широке залучення зброї в кримінальний обіг тощо. Наявний збройний конфлікт у країні, зростання злочинності, почуття незахищеності

переважної частини населення й невіра в здатність і бажання державних органів захистити її, стимулює як легальне, так і нелегальне придбання зброї, у т.ч. і з метою самозахисту [10, с. 99–100].

Досліджуючи вплив соціально-економічних факторів на зростання злочинності в Україні, О. С. Бондар зазначив, що продовжує спостерігатися поляризація соціальних груп на мільйонерів, елітний прошарок з вищих ешелонів влади та управління (близько 5%) і, з іншого боку, працівників бюджетної сфери, що не одержують заробітної платні, пенсіонерів, малозабезпечених громадян. Зростання невиплат зарплати, соціальної допомоги, пенсій, позбавлення населення раніше гарантованих соціально-економічних прав, зниження життєвого рівня багатомільйонних мас призводять до загострення і без того складної соціальної обстановки. Кримінальну активність в країні можна пояснити з погляду аналізу забезпеченості за основними соціально-економічними показниками, що виявляється нормальною реакцією на незадовільні умови життя. Іншими словами, злочинність для певної частини населення перетворилася на спосіб виживання. У результаті змін, що відбулися в контексті соціально-економічних і політичних перетворень в Україні, виникло і все більш посилюється в суспільстві відчуття духовної порожнечі. Соціальні процеси, що відбуваються в країні, адекватно відображаються на розвитку кримінальної ситуації і з певною точністю відтворюються в кримінальній поведінці. Розпочався процес «поляризації» злочинності, «капіталізація» однієї частини злочинності і «зубожіння» іншої [3, с. 162].

У цілому погоджуючись із наведеними думками, все ж відзначимо, що особливістю злочинної діяльності, пов'язаної із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами є наявність суб'єктів, які мають доступ до вказаних предметів з одного боку, а також суб'єктів, які мають навички поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами чи певне розуміння, для яких подальших цілей ці предмети будуть застосовані. В одних випадках зброя, бойові припаси або вибухові речовини можуть бути застосовані як засоби для вчинення особливо тяжких насильницьких злочинів, в інших випадках – з метою самозахисту, в окремих – з метою подальшого збуту та отримання прибутку. В будь-якому випадку необхідно враховувати, що, відповідно до ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні доказуванню, окрім інших обставин, підлягають також винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Мотиви і мета вчиненого

кримінального правопорушення визначають рушійні сили, які спонукали суб'єкта до вчинення кримінального правопорушення, а також кінцевий результат злочину, що виражається у змінах у оточуючому середовищі, бажаних для суб'єкта.

З іншого ж боку для того, щоб пов'язати сукупність індивідуальних проявів злочинної поведінки із усім масивом незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також визначити, що з цього було детерміновано соціально-економічними факторами, та якими саме, розглянемо окремі негативні чинники у сфері економічної безпеки, які з високою вірогідністю можуть вплинути на збільшення кримінальних правопорушень названого виду.

Так, згідно із п. 5 Стратегії економічної безпеки на період до 2025 року, стан розвитку економіки України протягом останніх 10 років не давав змоги забезпечувати національні економічні інтереси. Протягом 2010–2019 років стан економічної безпеки оцінювався як незадовільний із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня у 2012 році та 2014–2015 роках. За розрахунками Міністерства економіки України, здійсненими відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277, середнє значення рівня економічної безпеки за цей період становило 40% – зона рівня незадовільного стану (за результатами перерахунку рівня економічної безпеки України за основними складовими економічного характеру). У 2019 році рівень економічної безпеки України становив 43%, а за підсумками першого півріччя 2020 року – 41%.

Як зазначають автори Стратегії, «важливе місце в безпековому напрямі займають виклики, пов'язані із збройною агресією РФ та тимчасовою окупацією частини території України. Руйнування економіки України є свідомою і цілеспрямованою дією РФ та одним з методів гібридної війни, оскільки зруйнована економіка продукує незадоволеність владою, трудову міграцію, соціальну напругу в суспільстві та підриває довіру до влади. При цьому широко використовуються економічні інструменти впливу, до яких, зокрема, відносяться санкції щодо українських товарів і послуг та використання впливу на інші держави з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України». З цими висновками варто погодитись, оскільки, як ми пам'ятаємо, на початку повномасштабної збройної агресії президент держави-агресора декілька разів виступав зі спробами

підірвати довіру до Президента України, вищих посадових осіб держави та органів влади в цілому, закликаючи до повалення існуючого ладу.

Так що соціально-економічна напруга у суспільстві, викликана як об'єктивними факторами, так і підтримувана представниками держави-агресора, є суттєвою детермінантою збільшення кількості фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. При цьому в умовах соціально-економічної напруги (яка в окремих випадках призводить до кризових ситуацій соціально-політичного характеру) мотивація подальших кримінально караних дій, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами може обумовлюватись бажаннями: 1) придбати засоби самозахисту на випадок виникнення масових заворушень, що супроводжуватимуться вчиненням нападів чи інших посягань насильницького характеру; 2) придбати засоби нападу на цивільне населення чи органи державної влади, представників правоохоронних органів суб'єктами, що планують доєднатися до масових заворушень, збройних заколотів, спроб повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади; 3) придбати засоби вчинення злочинів загальнокримінального характеру, що вчиняються переважно з корисливих мотивів; 4) отримати матеріальну вигоду за рахунок продажу зброї, бойових припасів або вибухових речовин першим трьома категоріям.

Окремо необхідно враховувати таку категорію осіб, як державні зрадники чи колаборанти, які отримують від держави-агресора необхідні для вчинення диверсій, терористичних актів, нападів на військовослужбовців ЗСУ, представників правоохоронних органів зброю, боєприпаси чи вибухові речовини (або грошові кошти на їх придбання). Спецслужби держави-агресора активно використовують соціально-економічну кризу в країні, що загострюється внаслідок триваючих бойових дій та значних бюджетних витрат на Сили оборони України, з метою перманентного залучення громадян України до співпраці та виконання завдань, пов'язаних із реалізацією розвідувально-підривної діяльності проти України. Варто зауважити, що в контексті цієї діяльності досить активно здійснюється постачання ворожих пособників вогнепальної зброєю, боєприпасами до неї та вибуховими речовинами. Зокрема, зазначена діяльність реалізується через систему схронів як на звільнених від держави-агресора територіях, так і на підконтрольних Україні територіях. Так, висвітлюючи діяльність МВС України в частині протидії незаконному обігу зброї, заступник міністра внутрішніх справ України Б. Драп'ятий вказав, що з 2019

до 2022 роки правоохоронці фіксували поодинокі факти виявлення схронів, а вже у 2023 році виявили 117. За 10 місяців 2024-го – 137 таких схронів, у яких зберігалося 308 одиниць автоматичної зброї та 106 одиниць іншої вогнепальної зброї, 4136 гранат, 220 гранатометів, сотні тисяч набоїв та інших боєприпасів, а також більше тони вибухових речовин [2].

Повертаючись до питання соціально-економічних факторів, які здійснюють вплив на зростання кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, необхідно звернутись до Стратегії економічної безпеки на період до 2025 року. Не аналізуючи всі загрози, визначені Стратегією, вкажемо на ті з них, які реально впливають на динаміку злочинів вказаного виду.

1. Високий рівень тінізації економіки (п/п 5 п. 8). О. М. Подмазко на підставі аналізу основних загроз національній економічній безпеці зробив висновок про те, що саме тіньова економіка є головною загрозою, що впливає на всі інші. Як стверджує вказаний вчений, «розвиток тіньової економіки призвів до такої не існуючої раніше проблеми як загроза національної (економічної) безпеки країни. Подальший розвиток національної економіки вже не можливий без обліку впливу тіньової економіки, тому що вона впливає на всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Реальна ситуація яка склалась в економіці вимагає реформування її структури при активному впливі в напрямку зменшення частки тіньового сектору економіки» [25, с. 149].

Якщо брати до уваги поділ видів діяльності в структурі тіньової економічної діяльності, здійснений В. Мельниковою, то незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами відноситься до підпільної економіки, яка, на думку вказаної вченої, «характеризує усі види економічної діяльності, які є законодавчо забороненими». Сюди відноситься незаконне виробництво та реалізація товарів чи надання послуг; виготовлення зброї, наркотичних препаратів, перевезення контрабанди, а також практикування певних видів діяльності особами, без юридичного на це права (до них відносяться адвокати та лікарі, які здійснюють діяльність без ліцензії) [23].

Що стосується сучасного етапу соціально-економічного розвитку України, то, як наголошує А. А. Рижкова, спостерігаються значні структурні зміни, спричинені незавершеністю формування й недосконалістю глобальної фінансово-економічної системи, існування й дестабілізуючий вплив яких доведено результатами проведених емпіричних досліджень. Диспропорції розвитку національної економіки й економічної безпеки

України призвели до інтенсифікації ведення фінансово-господарської діяльності поза офіційним сектором, що зумовило актуалізацію проблеми тінізації економіки, які, підкріплені глобалізаційними чинниками, сповільнили темпи державотворення України, побудови громадянського суспільства та інтеграції до світового економічного співтовариства, а в умовах військового протистояння збройній агресії РФ ще більше поглибилися [29, с. 136].

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи отримані у ході дослідження висновки, погодимось із тим, що, як вказує Є. В. Кізіменко, проблема детермінації незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами є досить складною і характеризується наявністю великої кількості підходів до її визначення, що зумовлює відсутність єдності думок серед науковців з приводу її вирішення [10, с. 103]. Разом із цим соціально-економічні фактори необхідно враховувати як в окремому вимірі, так і у взаємозв'язку із іншими факторами, які будуть проаналізовані далі. Проте навіть попередній аналіз вказує на те, що саме соціально-економічні фактори є найбільш потужною рушійною силою, яка призводить до виникнення, формування та посилення мотивації суб'єкта (в більшості випадків навіть виступають стрижнем такої мотивації) на незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Інші фактори відіграють дещо другорядну роль або ж створюють сприятливі умови для вчинення вказаного виду злочину. Разом із цим необхідно враховувати, що в жодному із випадків вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України, детермінація злочинної діяльності викликала виключно одним видом факторів. Надалі будуть проаналізовані інші фактори, дія яких є досить суттєвою поряд із соціально-економічними.

Література

1. Андреева О. Б. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 1999. 16 с.
2. Богдан Драп'ятий: У 2024 році порушено 4700 кримінальних проваджень за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. URL: <https://mvs.gov.ua/news/bogdan-drapiatii-u-2024-roci-poruseno-4700-kriminalnix-provaden-za-nezakonne-povodzennia-zi-zbrojeiu-boiovimi-pripasami-abo-vibuxovimi-recovinami>.
3. Бондар О. С. Соціально-економічні фактори та їх вплив на зростання злочинності в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2017. № 2. С. 160–167.
4. Величенко Л. О. Детермінанти виникнення незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Ūridična psihologija*. 2022. № 1 (30). С. 80–93.
5. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3(44). С. 70–75.

6. Денисенко М. М., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Правове регулювання кібербезпеки людини на міжнародному рівні: порівняльно-правове дослідження. *Наше право*. 2022. № 3. С. 34–40.
7. Денисенко М. М., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Правове регулювання кібербезпеки людини на міжнародному рівні: порівняльно-правове дослідження. *Наше право*. 2022. № 3. С. 34–40.
8. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
9. Казначеева Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 132–140.
10. Кізіменко Є. В. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: кримінологічна характеристика та запобігання (ст. 263 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 228 с.
11. Котик Л. І., Смоляк Ю. Я. Географія злочинності держав світу. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. 2015. URL: <https://goo.gl/rj29ar>.
12. Кримінологія: підручник. О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
13. Кумейко А. В., Харитонов С. О. Протидія війсьній агресії в Україні кримінальними та кримінальними процесуальними засобами. *Право.ua*. 2024. № 1. С. 342–347.
14. Куций Я. А. Незаконний обіг зброї в Україні: поняття та проблеми вирішення. Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ (Вінниця, 13–15 березня 2019 р.). 2019. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fmt/all-fmt-2019/paper/view/7695>.
15. Кучер В. Стан і тенденції незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.–практ. конф. (Київ, 22 берез. 2019 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2019. С. 254–257.
16. Луценко Ю. В. Національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю: сучасний контекст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 3. С. 132–139.
17. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 4. С. 86–93.
18. Луценко Ю. В. Правові проблеми легалізації зброї: національний та зарубіжний досвід. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 168–173.
19. Луценко Ю. В. Проблеми законодавчого регулювання обігу зброї в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) № 4. С. 108–113.
20. Луценко Ю. В. Проблеми організації протидії організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 139–146.
21. Луценко Ю. В. Проблеми практичної реалізації введення особи до організованої злочинної групи чи злочинної організації для виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття її злочинної діяльності. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 157–170.
22. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності: національний та іноземний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 2. С. 75–81.
23. Мельникова В. І. Національна економіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2011. 248 с.
24. Огліх В. В., Волкова В. В., Шаповалов О. В. Соціально-економічні детермінанти зміни криміногенної ситуації в Україні. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-278_285.pdf.
25. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 4. С. 142–151.
26. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 215–217.
27. Полторацький О. Б., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Суб'єкт контрабанди наркотичних засобів у теорії кримінального права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (91). С. 73–81.
28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
29. Рижкова А. А. Детінізація економіки в системі фінансової безпеки України: дис. ... докт. філософ. 051 – Економіка, 05 – Соціальні та поведінкові науки. Львів, 2023. 196 с.
30. Робак В. О. Детермінанти «озброєної злочинності». *Форум права*. № 1. С. 830–834.
31. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.
32. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Обіг зброї в Україні: окремі проблеми правового регулювання. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану: зб. тез Міжнарод. наук.–практ. конф. (Львів, 8 лист. 2024 р.)*. Львів: ЛьвівДУВС, 2024. С. 146–151.
33. Харитонов С. О., Кумейко А. В. Протидія транснаціональній злочинності: порівняльний контекст. *Європейські перспективи*. 2024. № 1. С. 325–329.
34. Шиць О. Незаконний обіг зброї як загроза національній безпеці. Цілі державної політики в сфері контролю за обігом зброї, повноваження державних органів в цій сфері. Центр безпекових досліджень «СЕНСС». 2023. URL: <https://censs.org/nezakonnyu-obih-zbroyi-yak-zahroza-natsionalniy-bezpetsi/>.
35. Яковчук С. В. Вогнепальна зброя, як засіб криміналізації кримінальних правопорушень. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 323–328.
36. Kharytonov S., Lutsenko Yu. Countering Organized Crime in the European Context. *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2024. № 1 (25). P. 141–152.

Анотація

Сорока О. А. Характеристика соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. – Стаття.

У статті досліджено наявні проблеми, які стосуються характеристики соціально-економічних факторів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Звернута увага, що протидія злочинам проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини, сьогодні є своєчасною та актуальною, оскільки злочинність, особливо з початком розв'язан-

ням повномасштабних бойових дій Росії проти України характеризується тенденціями до зростання таких її видів, як групова, організована та насильницька, де наявність озброєння – одна з ключових умов формування та діяльності злочинних груп та злочинних організацій.

Наголошено, що в умовах сучасного суспільства і розвитку кримінології, яка здебільшого спирається на практичний досвід боротьби зі злочинністю, проблема розуміння особливостей детермінації незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами займає особливе місце в системі протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки. Причиною є збільшення кількості кримінальних правопорушень вказаного виду, що, у свою чергу, є підґрунтям зростання кількості насильницьких злочинів із застосуванням зброї.

У роботі автор наголошує на тому, що у загальному розумінні детермінація являє собою процес обумовлювання, визначення того або іншого явища чи процесу. Зміст детермінації злочинності – складна взаємодія багатоманітних форм зв'язків, у тому числі причинових, функціональних, статистичних, що формуються під впливом криміногенних детермінант. Дослідження ж детермінант незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами передбачає аналіз та конкретизацію кола тих криміногенних явищ і процесів, які породжують цей вид злочинності та сприяють її вчиненню. За силою впливу, терміном дії, характером зв'язку з вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різноманітні явища та процеси.

Автором звернута увага на те, що до основних умов, що сприяють незаконному обігу зброї, науковці та практики відносять такі: недостатнє укріплення кордонів України; наявність збройного конфлікту на території країни; зниження рівня службової та виробничої дисципліни на підприємствах та об'єктах, залучених в обіг зброї; слабка технічна захищеність подібних об'єктів; ослаблення жорсткого державного контролю за транспортуванням та перевезенням оптових партій зброї і боєприпасів; погіршення загальної криміногенної ситуації в країні, пов'язаної, перш за все, з проявами організованої злочинності і зростанням насильницьких злочинів; низька ефективність функціонування державної системи виявлення та припинення каналів незаконного обігу зброї у зв'язку з їх слабкою матеріально-технічною базою; недоліки в законодавчих та відомчих нормативно-правових актах; прорахунки в організації діяльності ліцензійно-дозвільних підрозділів органів внутрішніх справ; слабка взаємодія між різними службами органів внутрішніх справ у забезпеченні контролю за обігом зброї; недостатнє фінансування військ та військових формувань (не забезпечується в повній мірі належне умова зберігання зброї і боєприпасів); значна кількість місць зберігання зброї не відповідає встановленим технічним вимогам, що, в свою чергу, полегшує проникнення в них сторонніх осіб; зберігання зброї в непристосованих для цієї мети приміщеннях; нестача пожежної техніки та пожежної сигналізації, а також значної кількості технічних засобів захисту.

Ключові слова: злочинність, детермінант, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, злочинні спільноти, злочинні організації, обіг зброї, кримінальні правопорушення.

Summary

Soroka O. A. Characteristics of socio-economic factors of illegal handling of weapons, ammunition or explosives. – Article.

The article examines existing problems related to the characteristics of socio-economic factors of illegal handling of weapons, munitions or explosives.

Attention is drawn to the fact that combating crimes against public safety, the objects of which are weapons, ammunition, explosives, is timely and relevant today, since crime, especially with the beginning of the full-scale hostilities of Russia against Ukraine, is characterized by tendencies towards the growth of such types of crime, as group, organized and violent, where the availability of weapons is one of the key conditions for the formation and activity of criminal groups and criminal organizations.

It is emphasized that in the conditions of modern society and the development of criminology, which is mostly based on the practical experience of fighting crime, the problem of understanding the specifics of the determination of illegal handling of weapons, ammunition or explosives occupies a special place in the system of combating criminal offenses against public safety. The reason is the increase in the number of criminal offenses of this type, which, in turn, is the basis for the increase in the number of violent crimes with the use of weapons.

In the work, the author emphasizes that, in the general sense, determination is the process of conditioning, determining this or that phenomenon or process. The content of the determination of crime is a complex interaction of multifaceted forms of relationships, including causal, functional, statistical, formed under the influence of criminogenic determinants. The study of the determinants of illegal handling of weapons, ammunition or explosives involves the analysis and specification of the circle of those criminogenic phenomena and processes that give rise to this type of crime and contribute to its commission. These can be various phenomena and processes by the force of influence, term of validity, nature of connection with the specified category of criminal offenses.

The author draws attention to the fact that scientists and practitioners attribute the following to the main conditions that contribute to the illegal circulation of weapons: insufficient strengthening of Ukraine's borders; the presence of an armed conflict on the territory of the country; decrease in the level of official and industrial discipline at enterprises and facilities involved in arms circulation; weak technical security of such objects; weakening of strict state control over the transportation and transportation of wholesale consignments of weapons and ammunition; deterioration of the general criminogenic situation in the country, connected, first of all, with manifestations of organized crime and the growth of violent crimes; low effectiveness of the state system for detecting and stopping the channels of illegal arms circulation due to their weak material and technical base; deficiencies in legislative and departmental regulatory legal acts; miscalculations in the organization of activities of licensing and permitting units of internal affairs bodies; weak interaction between various services of internal affairs bodies in ensuring control over the circulation of weapons; insufficient funding of troops and military formations (proper storage of weapons and ammunition is not fully ensured); a significant number of weapon storage places do not meet the established technical requirements, which, in turn, facilitates the penetration of unauthorized persons; storage of weapons in rooms unsuitable for this purpose; lack of fire equipment and fire alarms, as well as a significant number of technical means of protection.

Key words: crime, determinant, creation of illegal paramilitary or armed formations, criminal communities, criminal organizations, arms trafficking, criminal offenses.